

De mislukking van de Derde Weg of de deproletarisering van West-Europees links

► Dierk Hirschel

Parlementair links in Europa is zwaar aangeslagen. De nederlagen van de Franse socialisten bij de parlementsverkiezingen en van de Nederlandse sociaal-democraten bij de Nederlandse Tweede-Kamerverkiezingen passen naadloos in de neerwaartse politieke conjunctuurbeweging van de West-Europese partijen die links van het midden opereren. Onlangs overkwam de sociaal-democratische en socialistische partijen uit Oostenrijk, Italië, Denemarken, Finland en Portugal dit eveneens en in september van dit jaar konden de Duitse sociaal-democraten door slechts een verkiezingsoverwinning met fotofinish op de valreep tegen deze trend optornen.

In minder dan vier jaar werd de formele hegemonie van links in de Europese Unie (EU) tot nader orde verspeeld. Na het aantreden van Gerhard Schröder als kanselier in de herfst van 1998 bereikten de politieke krachtsverhoudingen voor de West-Europese linksen praktisch hun optimum. In dertien van de vijftien lidstaten waren de sociaal-democraten of de socialistische partijen lid van de regering. Negen regeringsleiders en negen van de twintig Europese commissarissen waren afkomstig uit kringen links van het centrum. De werkelijke politieke ontwikkelingen leken de voorspelling van Ralf Dahrendorf over het einde van de sociaal-democratische eeuw te logenstraffen.

Het verlies van de macht van de West-Europese linksen¹ gaat met een snel stijgende onthoudingsgraad bij de verkiezingen gepaard en met successen van rechts-populistische en rechts-extremistische stromingen. Hierbij speelt de lage opkomst steeds weer een centrale factor bij de rechtse kiesoverwinningen (de verkiezingen in Nederland zijn hierop een uitzondering). In dat opzicht vor-

men de opgang van Jörg Haider, Jean-Marie Le Pen, Gianfranco Fini, Pim Fortuyn en Ronald Schill en de politieke crisis van de sociaal-democratie elkaars tegengestelden. Daarover zijn alle politieke waarnemers uit de diverse kampen het wel eens geworden.

De dominante interpretatie is dat de regerende linksen de algemeen verspreide zorgen en angsten voor de immigratie en de stijgende criminaliteit niet ernstig hebben genomen en daarvoor nu de rekening gepresenteerd krijgen. *Law and order* wordt niet als een hard sociaal-democratisch programmapunt ervaren. Ondanks de "politiek van de harde vuist" van een Otto Schilly, Jean-Pierre Chevènement of Jack Straw bleef een openlijke geloofwaardigheids crisis bestaan die tijdens de regeringsperiode niet opgelost kon worden. Een nadere analyse van de binnenlandse politiek van de sociaal-democratische regeringen in West-Europa toont nochtans aan dat aan deze stelling een empirische onderbouwing ontbreekt. De consequente naleving van het Akkoord van Schengen als de uitbreiding van de bevoegdheden van Europol leveren eerder bewijzen op dat de sociaal-democratische ambtsdragers hun liberaal-conservatieve voorgangers met betrekking tot de zogenaamde binnenlandse veiligheidsvraagstukken in niets moeten laten voorgaan. De binnenlandse politiek van de meerderheid van de sociaal-democratische partijen wordt door continuïteit gekenmerkt.

Dat betekent niet dat de algemeen verspreide angsten met betrekking tot criminaliteit en immigratie alleen maar gebaseerd zijn op een constructie vanuit de media. Dit subjectieve bedreigingscena-

rio wordt alleen dan bevestigd als ook de eigen levens- en ontwikkelingsmogelijkheden steeds meer beperkt worden. Voor de lagere en gemiddelde arbeidersmilieus in West-Europa is dat sinds het midden van de jaren tachtig inderdaad een nieuwe sociale realiteit geworden.

Men moet echter oorzaak en gevolg uit elkaar houden. De politieke crisis van de West-Europese sociaal-democratie heeft dieper liggende oorzaken dan de onvoldoende bestrijding van de criminaliteit.

Als we uitgaan van de Britse Labour Party, dan hebben de sociaal-democratische partijen van West-Europa in de jaren tachtig en negentig een grondige personele en programmatische verandering ondergaan. De meeste links-democratische volkspartijen hebben zich van de politieke traditie van het reformisme losgemaakt.² Deze omwenteling voltrok zich in de tweede helft van de jaren negentig met de terugkeer van de grote sociaal-democratische partijen van Groot-Brittannië, Italië, Frankrijk en Duitsland aan de regeringsmacht.

De vergevorderde omvorming van de linkse volkspartijen tot liberale volkspartijen met een communautaristisch vleugje heeft niet geleid tot de verhoopte stabilisering van de machtsverhoudingen. De crisisdynamiek van de kapitalistische accumulatie kon zich veel vrijer ontwikkelen. De politiek van de “Derde Weg” heeft, door van een omvattende politiek-economische regulering af te zien, de sociale basis van de sociaal-democratische verkiezingsuccessen verzwakt.

De politiek van de derde weg

De discussie over de “Derde Weg” ofwel de politiek van het “Neue Mitte” is vandaag zo goed als verstomd. De door Anthony Giddens voorspelde fase van voorspoed voor de sociaal-democratische politiek is tot een voetnoot in de geschiedenis verworpen. De poging om de uitdagingen van de internationalisering, de economische structuurveranderingen en de maatschappelijke differentiëring met een onbetekenende verandering van de

neoliberale politieke modellen te beantwoorden, heeft zich als ontoereikend uitgewezen.

De strategen van de “Derde Weg” aanvaardden de resultaten van de in de jaren zeventig en tachtig¹ doorgevoerde neoliberale structuurhervormingen. Modernisering van de politiek betekent slechts een zich aanpassen aan de objectief veranderde voorwaarden. Een grondige politieke verandering gebeurde in geen enkel van de landen waarin de sociaal-democratie in de jaren negentig aan de macht terugkeerde. Het in acht nemen van de tijdsgeest heeft zich weliswaar in positieve zin vertaald voor de verhoudingen van de linkse partijen ten aanzien van het maatschappelijk establishment, maar gelijktijdig heeft dat tot een verlies van politieke identiteit geleid.

In de meeste sociaal-democratische partijen domineert de leidende gedachte van de nationale staat die economisch moet concurreren. De onderwerping van de socialezekerheidsstelsels

aan de economische wetmatigheden heeft geleid tot de privatisering van het staatsbezit en de flexibilisering van de arbeidsmarkten, en die politiek werd, op enkele uitzonderingen na, daarna met de handrem op gewoon voortgezet. Het onderscheid met de neoliberale overheidsbeleid bestond erin dat een sterkere nadruk werd gelegd op de sociaal-ecologische regulering en op het corporatisme.

Het einde van de economische heropleving heeft de inefficiëntie van de politiek-economische instrumenten van een “linkse aanbodpolitiek” duidelijk naar voren gebracht. De poging om met behulp van de activerende staat de tewerkstelling van de beroepsbevolking te verbeteren heeft als gevolg van de dalende effectieve vraag niet geleid tot het compenseren van het verlies aan arbeidsplaatsen. Zowel de Rood-Groene Bondsregering als de Gauche plurielle en de Olijfbloemcoalitie mislukten bij het succesvol bestrijden van de werkloosheid. Herhaalde malen hebben de verhoopte economische impulsen die heten uit te gaan van lastenverlagingen voor de ondernemers, zich niet waargemaakt. Het dogmatisch vasthouden aan de

De vergevorderde omvorming van de linkse volkspartijen tot liberale volkspartijen met een communautaristisch vleugje heeft niet geleid tot de verhoopte stabilisering van de machtsverhoudingen.

Maastrichtnorm en de ermee verbonden voortzetting van de financiële consolidering door het opleggen van uitgavenbeperkingen hebben de situatie op de nationale arbeidsmarkten verscherpt.

De historische kans om met behulp van een economische en sociaal-politieke ingreep de massawerkloosheid te verminderen tijdens deze tussenfase van de sociaal-democratische hegemonie in de EU, werd niet benut. Zowel de harmonisering van de diverse nationale belastingstelsels en de regulering van de internationale financiële markten, alsook de ontwikkeling van een gemeenschappelijke tewerkstellingspolitiek, zijn op het altaar van de nationale concurrentiekracht geofferd. Een cynische waarnemer zou er de laatste internationalistische tradities van de West-Europese arbeidersbeweging bij de strijd voor het behouden van een globale markteconomie in kunnen herkennen.

De Europese centrumlinkse partijen zijn er niet in geslaagd om de groeiende ongelijkheid van kansen met verenigde krachten te bestrijden. De erfenis van de neoliberale hervormingen kon niet overwonnen worden. De geregistreerde massawerkloosheid in de EU bedraagt gemiddeld ver boven de 8 procent. De groei in de ongelijkheid in inkomens- en vermogensverdeling zette zich voort. Zowat 69 miljoen Europeanen leven vandaag in relatieve inkomensarmoede.⁴ Zeer hoge armoedepercentages komen voor in Groot-Brittannië (22,6 procent), Portugal (23 procent) en Frankrijk (14 procent). Een gevolg van de toenemende ongelijkheid vloeit voort uit de toenemende precarisering van de welstand van de middeninkomens. Alleen al in de Bondsrepubliek leeft zowat 25 procent van de bevolking in "precaire welstand".⁵ De grootste Europese economie is in vergelijking met de 32 landen van de OESO leidinggevend voor wat betreft de ongelijke verdeling van onderwijskansen, op afstand gevolgd door Groot-Brittannië en Portugal.⁶ De toenemende sociale polarisering kan niet voor alle lidstaten van de EU als verklaring voor de crisis van de sociaal-democratische partijen aangevoerd worden. In Nederland, Denemarken en Oostenrijk was het de onvrede met de toestand van de nationale onderwijs- en gezondheidsstelsels die een groot potentieel van protestkiezers vrijmaakte.

De mobiliseringskracht van de sociaal-democratische waarden (sociale gerechtigheid, gelijke kansen, vrijheid, solidariteit) is op grond van een

gebrek aan inhoud uitgeput geraakt. De consequente weigering om de verdelingsverhoudingen ten gunste van de midden en lagere inkomens te veranderen, heeft de eisen voor sociale gerechtigheid en gelijke kansen als een zuiver symbolische politiek ontmaskerd. Het verlies aan identiteit van de sociaal-democratie leidt er toe dat haar politieke meerderheid inkrimpt.

Erosie van de sociale basis

De zeer opgemerkte verkiezingsoverwinningen van *New Labour* en van de SPD in de tweede helft van de jaren negentig waren alleen mogelijk door het aantrekken van nieuwe kiezersgroepen. Deze kiesoverwinningen werkten als een voorbeeld voor de andere sociaal-democratische en socialistische partijen. De politiek van de "Derde Weg" en van het "Neue Mitte" leek een succesrecept te zijn. Het voorbeeld van de Duitse sociaal-democratie laat evenwel zien dat het hier om een dwaaling met ernstige gevolgen gaat.

De aangroei van stemmen afkomstig van de moderne werknemersgroepen verzekerde de sociaal-democratie in september 1998 van een overweldigende verkiezingsoverwinning.⁷ Wat in de euforie over de pas veroverde maatschappelijke meerderheid niet werd opgemerkt was het besef dat het de sociaal-democratie niet gelukt was om de minder gefavoriseerde milieus, die nog altijd een bevolkingsaandeel van 12 procent vormen, te mobiliseren.⁸ Aldus verkwanselde de "nieuwe sociaal-democratie" stap voor stap zowel haar traditionele kiespubliek als de pas gewonnen kiezersgroepen.

De politiek van het "Neue Mitte" trachtte zich van de traditionele arbeidersklasse los te maken door in versterkte mate in te zetten op de postmaterialistische lagen uit de nieuwe diensten. Met de opwaardering van de nieuwe doelgroepen van volledig tewerkgestelde arbeidskrachten ging een afwaardering van werklozen en steuntrekkers gepaard. Deze laatsten kregen een discours vol van arbeidsethos over zich heen die in geen enkele mate recht deed aan hun levensvoorwaarden. Het gevolg was een politieke vervreemding van deze milieus en een verhoogde gevoeligheid voor populistische stromingen die de kritiek op de politieke klasse centraal stelden.

De politiek van het "Neue Mitte" vermocht daarbij niet om de verwachtingen van de gemiddelde arbeidersmilieus te vervullen. Voor deze milieus

van arbeiders, bedienden, dienstverleners en kleine zelfstandigen had de sociale gerechtigheid nog altijd een hoge waarde. Hun sociale toestand is sinds de jaren zeventig bestaansonzekerder geworden.⁹ De onderste laag leeft in onzekere welstandsposities (circa 20 miljoen personen), een groter aantal heeft tijdens de laatste twintig jaren tenminste eenmaal de ervaring van de sociale neergang moeten meemaken. Haar kritiek op de toenemende sociale ongelijkheid vloeit voort uit de eigen levenservaring.

De winnaars van de modernisering uit de middenlagen van de arbeidersklasse beschikken over een uitdrukkelijk zelfbewustzijn dat gebaseerd is op hun moderne vakkennis, op hun afgedwongen rechten en op hun overwonnen slechte levensvoorwaarden. Zij verwachten een ruimere deelneming aan de sociale slaagkansen en in het verwerven van onderwijsmogelijkheden in onze samenleving. De jongere generatie, namelijk het "moderne arbeidersmilieu", beschikt over een grote affiniteit voor postmaterialistische waarden en individuele vrijheden. In deze arbeidersmilieu met een traditie van vakarbeiders is het "Nieuw Mitte" van de arbeidnemers zeer sterk verankerd.¹⁰ Dit milieu wordt gekenmerkt door de spreuk "Leistung gegen Teilhabe" (prestatie in ruil voor deelname). Hier wordt een solidaire maatschappij nagestreefd die een vergelijk tussen "boven en onder" wil bewerkstelligen. Wat in dit milieu op grote afwijzing stoot is een autoritair politiek model dat geen alternatieven biedt, zoals bij voorbeeld de bezuinigingspolitiek of de oorlog in Kosovo.

Deze werknemersmilieus hebben van de sociaaldemocratische regeringsdeelname zowel een grotere zekerheid van hun levensvoorwaarden als ook een groter aandeel in de maatschappelijke welvaart verwacht. De maatregelen om zowel de arbeidsmarkt te herreguleren als om het medebeheer uit te breiden leverden wel duidelijke maar toch ook weer onvoldoende tekenen in die richting.

Dat de Rood-Groene regeringscoalitie bij de Bondsdagverkiezingen van 2002 erin slaagde om haar meerderheid te verdedigen, is eerder aan een combinatie van historische toevalligheden en populistische kwaliteiten van kanselier Schröder te wijten, dan aan een ommekeer in de trend die wijst op een erosie van haar sociale basis. Terwijl

de SPD haar hegemoniale positie in de West-Duitse arbeidersmilieus verloor, kon ze in Oost-Duitsland op basis van een consequente regeringspolitiek dit verlies voorkomen. De winst geboekt door de groene coalitiepartners die van een opwaardering van de ecologische kwestie in de openbare debatten profiteerden, verzekerden tenslotte de herverkiezing op de valreep.

Dat de herverkiezing van de Rood-Groene regeringscoalitie geen ommekeer in de geschetste trend betekent, wordt aangetoond door de desillusies van de meerderheid van de Duitse bevolking ten aanzien van het vermogen van de SPD om het centrale sociale probleem van de massawerkloosheid op te lossen. Dit groeiende vertrouwensverlies van de arbeidersmilieus voltrok en voltrekt zich ook in andere Europese staten in een vergelijkbare vorm.

In Frankrijk bedroeg het aandeel van de arbeiders en de bedienden in de kiezerspopulatie van de PS in 1978 nog 52 procent. Bij de laatste presidentsverkiezingen van 2002 was dat verminderd tot 28 procent. Deze ontwikkeling heeft de Franse krant *Le Monde* als een deproletarisering van Links omschreven.¹¹

De politieke gevolgen

De bedrogen verwachtingen van de arbeidersmilieus konden slechts gedeeltelijk door het conservatief-burgerlijke kamp voor eigen verkiezingsdoeleinden gebruikt worden. Postcommunistisch links is eveneens niet in staat om zich tot een politiek alternatief te ontwikkelen. In deelstaten met een (post)communistische regeringsdeelname (FKP, PDS) werden deze linkse partijen in de neerwaartse spiraal die de sociaal-democratie in haar greep heeft, meegezogen. Er ontwikkelt zich een toestand van een ontbreken van politieke alternatieven met betrekking tot het gevestigde partijlandschap. Het resultaat is een crisis van het gezamenlijke politieke systeem.

De gemodificeerde voortzetting van de neoliberale maatschappelijke politiek door de sociaaldemocratische partijen heeft de maatschappelijke aanvaarding van neoliberale interpretatie- en verklaringsmodellen bevorderd samen met een hardnekkige afwijzing van de sociale gevolgen ervan. Nationalistische, welvaartschauvinistische en sociaaldarwinistische stemmingen werden daar-

door versterkt. Het politieke coördinatensysteem van West-Europa is hierdoor verder naar rechts verschoven.

Extreem rechts heeft de bruikbaarheid van het neoliberalisme voor eigen doeleinden zeer vroeg erkend. Het gaat hier niet alleen om de ideologische basis die voor een autoritaire politieke concept te gebruiken is, maar ook om het in bredere kringen erkende politiek-economisch moderniseringsconcept.¹² Extreem rechts heeft hierdoor zijn discours en zijn organisatievormen met succes gemoderniseerd.

De kritiek van de “nieuwe sociaal-democratie” op het bouwwerk van de traditionele welvaartsstaat kon in de bureaucratiekritiek van extreem rechts worden opgenomen. De voortschrijdende ongelijkheid onder sociaal-democratische regeringsleiding vergemakkelijkte het voor extreem rechts om met eisen voor een beperking van economische sociale en politieke rechten tot de eigen staatsburgers punten te scoren. Op die wijze slaagde extreem rechts erin bij de traditie van de autoritaire arbeiderscultuur aan te knopen nu die door de politiek van de “Derde Weg” met haar nadruk op de plichtenleer, de deugdzaamheid en een discours over de arbeidsethiek werd benadrukt. Dit alles wordt trouwens geïllustreerd door de toeloop die de rechts-populistische en rechts-extremistische partijen vanuit de arbeidersmilieus kennen.

De politiek van de “Derde Weg” draagt daardoor zowel politiek als ideologisch opzicht medeverantwoordelijkheid voor zowel de crisis van het politieke systeem alsook voor de opkomst van het rechtse populisme in Europa.

Quo vadis sociaal-democratie?

De sociaal-democratische partijen hebben op grond van hun specifieke historische ontwikkeling een sleutelrol gespeeld in de articulatie van en het scheppen van kansen voor maatschappelijke aspiraties. Dit vertrouwens- en verwachtingskapitaal van bredere bevolkingslagen vond in het verleden zijn uitdrukking in de duurzaamheid van politieke mentaliteiten. De “nieuwe sociaal-

democratie” is nu goed op weg om dit kapitaal te verkwanselen. Toch toont de historische ervaring in vele Westerse democratieën dat de slijtageverschijnselen afkomstig van regeringsleiders zonder succes nog niet voldoende zijn. Ze sluiten tenminste een regeneratie van de sociaal-democratie niet uit.¹³

Door de politieke puinhopen die de nieuwe sociaal-democratische partijen van West-Europa achter zich hebben gelaten, konden de burgerlijk-conservatieve krachten schouder aan schouder met de rechtse extremisten terug aan de macht komen. De nieuwe politieke hegemonie van centrum-rechts zal voortaan gekenmerkt worden door een nieuwe aanscherping van het liberaal offensief. De ermee verbonden verslechtering van de levensvoorwaarden van de arbeidersmilieus zal de door de rechtse populistische gewonnen stemmen wel weer doen verliezen. De ontwikkelingen in deze richting kan men al op exemplarische wijze volgen in de politieke neergang van de FPÖ of van de partij van Schill.

In een dergelijke politieke constellatie groeit de betekenis van de West-Europese vakbeweging. Zij zal in de toekomst haar politiek mandaat sterker moeten waarnemen. Haar opgave zal erin bestaan om zowel de komende verdediging als ook de debatten over de politieke alternatieven te organiseren. Van de West-Europese sociaal-democratie die na het intermezzo van de “Derde Weg” in hoge mate stuurloos is geworden, is in deze context geen politieke rol te verwachten. De Italiaanse vakbeweging en ook de IG Metall hebben deze politieke uitdaging reeds beantwoord.

(vertaling: André Mommen)

Noten

1. Natuurlijk is de Europese sociaal-democratie geen homogeen blok. De verschillende historische tradities van de sociaal-democratische en socialistische partijen in West-Europa vinden nog altijd hun uitdrukking in concurrerende politieke ontwikkelingspaden. De speelruimte voor politieke afwijkingen is echter door de verdichting van de economische afhankelijkheidsverhou-

- dingen via de gemeenschappelijke binnenmarkt, in het bijzonder in de kleine en middelgrote staten, geringer geworden. Daaruit laten zich, ondanks de nog altijd bestaande belangrijke nationale eigenaardigheden, gemeenschappelijke ontwikkelingstrends afleiden die de politieke neergang over de grenzen heen verklaren kunnen.
2. Een belangrijke uitzondering is de Franse PS.
 3. Zie Gerhard Schröder en Tony Blair, *Der Weg nach vorne für Europas Sozialdemokraten*, Londen, 8 juni 1999.
 4. Relatieve inkomensarmoede staat hier voor een inkomen dat minder dan 50 procent van het gemiddelde gezinsinkomen bedraagt.
 5. Zie Michael Vester, "Gibt es eine 'neue Mitte'? Die gesellschaftliche Basis für eine sozialdemokratische Reformpolitik", in *Argumente*, jg. 2, 3, 1999, blz. 47.
 6. Zie Klieme Baumert e. a. (red.), *Pisa 2000, Schülerleistungen im internationalen Vergleich*, Parijs, 2001.
 7. Vester, a.w., blz. 42.
 8. Ibidem
 9. Ibidem, blz. 46.
 10. Ibidem, blz. 49.
 11. *Le Monde*, 3 juni 2002.
 12. Herbert Schui e.a., *Wollt ihr den totalen Markt? Der Neoliberalismus und die extreme Rechte*, München, 1997, blz. 152.
 13. Zie Detlef Albers, "Warum sich Marxisten in der SPD organisieren", in D. Albers (red.) *Sozialismus im Westen*, Hamburg, 1987, blz. 17.